

УДК 342.9.23:351.746

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.35>

О. П. Махмурова-Дишлюк

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0002-0969-8797

ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я, ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ КОМБАТАНТІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті здійснено глибокий і всебічний науковий аналіз основоположних засад захисту права на життя, здоров'я, честі та гідності комбатантів, які припинили збройний опір, а також інших осіб у складних і жорстоких умовах повномасштабної російсько-української війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року. На основі детального аналізу норм міжнародного гуманітарного права, концепцій природного права та чинного національного адміністративного і кримінального законодавства, автори формулюють ключовий принцип — недопустимість порушення прав людини в умовах російсько-української війни. Особливу увагу приділено задокументованим випадкам грубих порушень міжнародного гуманітарного права, скоєних російськими окупаційними військами. До таких порушень належать систематичні й цинічні катування, фізичне й моральне приниження військовополонених, антигуманне поводження з мирним населенням, а також навмисні, жорстокі вбивства українських комбатантів, які припинили чинити опір. Ці злочини є не лише грубим порушенням Женевських конвенцій, але й наочно демонструють відверте нехтування базовими гуманітарними стандартами, що вимагають беззастережного дотримання під час російсько-української війни. У статті особливо наголошується на важливості забезпечення неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права всіма сторонами війни. Автори акцентують увагу на необхідності впровадження ефективних міжнародних механізмів контролю за виконанням цих норм та підкреслюють важливість створення дієвих правових інструментів для притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють воєнні злочини. Актуальність дослідження визначається не лише жахливими реаліями сучасної російсько-української війни, але й тим, що збереження гуманності навіть у найжорстокіших умовах війни залишається важливим індикатором рівня цивілізованості держав і суспільств. Авторка доводить, що інтеграція принципів міжнародного гуманітарного права у національне законодавство України є критично важливим кроком для посилення захисту прав людини та вдосконалення системи правового регулювання в умовах сучасної російсько-української війни.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, право на життя, гідність, гуманітарне право, військовополонені, російсько-українська війна, міжнародне право, адміністративне право.

Постановка проблеми. Війни з найдавніших часів велись за певними правилами, що ґрунтувались на усталених у суспільствах моральних і правових засадах. Ще в Стародавній Греції дії, такі як вбивство полонених воїнів або продаж у рабство жінок і дітей із захоплених міст, засуджувались як прояви крайньої жорстокості. Проте через відсутність чітких законодавчих заборон ці злочини залиша-

лися буденністю військових кампаній того часу [1].

У період середньовічної роздробленості в Європі, коли війни ставали звичайним явищем, навіть серед кровних родичів, засади ведення збройних протистоянь поступово набули гуманістичного змісту. Особливо це проявилось в лицарських традиціях, що прославляли благородність, великодушність і право переможця на милування переможеним. Такі цінності стали основою лицарського кодексу честі,

який, хоча й не завжди дотримувався, слугував ідеалом поведінки [2].

На початку ХХ століття накопичені протягом століть гуманітарні підходи до ведення війни отримали своє міжнародне правове закріплення. Через ухвалення Гаазьких конвенцій і декларацій 1899 і 1907 років, які стали основою міжнародного права збройних конфліктів, більшість європейських держав визнали необхідність кодифікації правил гуманного ставлення до учасників війни та цивільного населення.

Принципи адміністративного права відіграють ключову роль у правових системах країн континентальної Європи, зокрема в Україні, що належить до романогерманської правової сім'ї. Ці принципи розкривають людиновимірний зміст адміністративного права, в центрі якого перебувають життя, честь і гідність кожної особи. Особливо складним для розуміння та практичного виконання є застосування принципів адміністративного права в поєднанні з основами міжнародного гуманітарного права збройної боротьби. Адже воїни, які у відкритому бою виконують завдання зі знищення противника, мають чітко визначити момент, коли супротивник припинив чинити опір. Від цього моменту вони зобов'язані не лише утримуватися від завдання шкоди, але й надавати пораненим противникам необхідну медичну допомогу, забезпечувати базові потреби після взяття в полон та ставитися до них гуманно, відповідно до міжнародних стандартів.

В умовах російсько-української війни, що супроводжується масовими воєнними злочинами з боку російських військ, Україна стикається з численними викликами в царині забезпечення дотримання міжнародних гуманітарних стандартів. Російські окупаційні війська систематично ігнорують норми міжнародного гуманітарного права, вдаючись до катувань, нелюдського поводження та умисного вбивства військовополонених. Це створює додаткові труднощі для українських військових, які, попри складність обставин, дотримуються гуманітарних принципів.

Особливо важливим є виконання українськими військовими міжнародних зобов'я-

зань, які передбачають не тільки захист поранених і полонених, але й уникнення злочинів у відповідь. Міністерство оборони України активно впроваджує навчальні програми для командного складу Збройних Сил, спрямовані на підвищення обізнаності з питань міжнародного права. Ці програми покликані забезпечити, щоб кожен командир знав і виконував свої обов'язки, уникаючи ситуацій, які можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини.

Слід зазначити, що повномасштабне вторгнення російської федерації стало випробуванням для системи правозастосування в Україні. Гуманістичні принципи міжнародного права повинні бути ефективно імplementовані у вітчизняне законодавство. Україна повинна продовжувати працювати над удосконаленням правового регулювання, яке сприятиме не тільки покаранню воєнних злочинців, але й створенню умов для ефективного захисту прав усіх учасників збройної боротьби, незалежно від обставин.

Стан наукової розробки проблеми.

До питання принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини в умовах війни зверталися численні науковці, зокрема С. Бескоровайний, Я. Букреев, А. Вишневський, В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Ю. Лісова, С. Марущенко, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, С. Сірий, Г. Христова, J. Fuller та інші. Їхні дослідження суттєво збагатили теоретичну базу адміністративного права. Водночас аналітична увага цих учених здебільшого зосереджувалася на загальних чи спеціальних аспектах права, без детального опрацювання проблематики правового захисту комбатантів в умовах війни.

Зважаючи на це, в умовах повномасштабної російсько-української війни виникає потреба у формуванні теоретичних і практичних засад, які забезпечуватимуть гуманістичний і правовий захист прав комбатантів, що припинили збройний опір. Зокрема, потребує формалізації принцип недопустимості порушення їхніх фундаментальних прав: на життя, здоров'я, честь і гідність.

Постановка завдання. Мета цього наукового дослідження полягає у форму-

люванні й узагальненні принципу недопустимості порушення права на життя, здоров'я, честь і гідність комбатантів, які припинили збройний опір. Цей принцип буде розглянуто через призму теорії адміністративного права, концепцій природного права та чинного законодавства, а також у контексті сучасних реалій повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Виклад основних положень. В умовах російсько-української війни питання захисту прав комбатантів, які припинили збройний опір або здалися в полон, набуває особливої гостроти. Численні свідчення порушень, зафіксовані міжнародними організаціями, свідчать про жорстокі тортури, фізичне насильство, принизливе поводження, нелюдські умови утримання та свідому відмову в наданні медичної допомоги з боку російських військових. Такі дії грубо порушують основоположні засади міжнародного гуманітарного права, що закріплені в Женевських конвенціях і протоколах, які вимагають гуманного ставлення до комбатантів.

Україна, зі свого боку, дотримується високих стандартів гуманного ставлення до військовополонених, демонструючи відданість нормам міжнародного права навіть у найскладніших умовах. Проте існуючі виклики вимагають подальшого вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

Енциклопедичні знання свідчать, що, відповідно до визначень, поданих у словнику української мови, поняття «принцип» має кілька значень: основне, вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії чи ідеологічного напрямку; ключовий закон, на якому ґрунтується певна точна наука; характерна особливість, покладена в основу створення або реалізації будь-якого процесу; переконання, норма чи правило, яких дотримується людина в житті або поведінці [3].

Наукові напрацювання у сфері адміністративного права доводять, що принципи цієї галузі є найзагальнішими та стійкими вимогами, об'єктивно обґрунтованими засадами, на яких ґрунтується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації. Їх основною метою є захист прав,

свобод і законних інтересів приватних осіб, а також забезпечення стабільного функціонування громадянського суспільства і держави.

Ключовою ідеєю адміністративного права є принцип верховенства права. Цей принцип наголошує, що суб'єкти публічної адміністрації визнають право як найвищу цінність, яка гарантує права, свободи людини і захист суспільного інтересу. У зв'язку з цим визначено, що найвищою цінністю є Людина, її права і свободи. Натомість інші цінності, як-от держава чи закон, мають підпорядковане значення. Законодавчі акти, що порушують права і свободи людини, є неправовими, їх виконання суперечить природному праву та вважається неприпустимим, а їх застосування — карним. Натомість закони, які узгоджуються з принципами природного права, підлягають безумовному виконанню [4].

Однак цей підхід лише частково розкриває юридичну природу засад адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян, особливо в умовах російсько-української війни. Міжнародне гуманітарне право регулює відносини в умовах війни, зокрема між державами або під час окупації частини чи всієї території однієї країни іноземними військовими силами. Воно також поширюється на внутрішні збройні протистояння, наприклад, між урядовими військами та організованими озброєними групами [6].

Міжнародне гуманітарне право забезпечує захист як учасникам бойових дій, так і тим, хто припинив брати участь у військових діях. Це стосується, зокрема, цивільних осіб, медичного персоналу, духовенства, а також військових, які зазнали поранень, хвороб або потрапили в полон. Особливу увагу міжнародне гуманітарне право приділяє захисту найбільш вразливих категорій, таких як жінки та діти, враховуючи їхню специфічну вразливість під час війни [8].

Повномасштабна російсько-українська війна створила значні виклики для реалізації принципу верховенства права та прав людини. Одним із найбільш кричущих порушень є систематичне ігнорування Російською Федерацією міжнародного гуманітарного права стосовно україн-

ських комбатантів, які потрапили в полон. Згідно з міжнародними нормами, військовополонені повинні отримувати гуманний і належний догляд, що охоплює своєчасну медичну допомогу, достатнє харчування і забезпечення належних умов утримання. Проте численні свідчення, зокрема від міжнародних правозахисних організацій, вказують на те, що українські військові, захоплені в російський полон, зазнають жорстокого поводження, фізичних і психологічних тортур, систематичного приниження людської гідності, ненадання необхідної медичної допомоги, а також примусової праці.

Порушення права на життя і здоров'я українських комбатантів є одними з найтяжчих злочинів, що вчиняються військовослужбовцями російської федерації. Задokumentовані випадки смертей українських військових у полоні через тортури, нелюдські умови утримання, навмисне позбавлення їжі чи медичної допомоги. Подібні дії є прямим порушенням Женевських конвенцій і мають кваліфікуватися як воєнні злочини. Більше того, свідома політика катування полонених не лише порушує їхні основоположні права, але й підриває базові засади міжнародного права, створюючи небезпечний прецедент для інших військових конфліктів.

Захист права на життя і здоров'я кожної людини, особливо в умовах війни, є обов'язком не лише держави, яка захищає своїх громадян, але й міжнародного співтовариства. Російсько-українська війна висвітлила критичну необхідність посилення контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, а також запровадження ефективних санкцій до тих, хто порушує ці норми. Водночас це є тестом на стійкість адміністративно-правових механізмів захисту прав людини, які повинні бути адаптовані до умов війни, аби гарантувати ефективний захист життя і здоров'я кожної особи, навіть за найскладніших обставин.

Відомо, що до джерел Міжнародного гуманітарного права належать такі основоположні акти: Женевська конвенція (I), яка регулює поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях; Женевська конвенція (II), яка стосується захи-

сту поранених, хворих і тих, хто зазнав корабельної аварії, у складі військових сил на морі; Женевська конвенція (III), яка визначає правила поводження з військовополоненими; Женевська конвенція (IV), яка регулює захист цивільного населення під час війни. Крім того, вагомими джерелами є Додатковий протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних воєн; Додатковий протокол II, який регулює захист жертв воєн неміжнародного характеру; а також Додатковий протокол III, який передбачає запровадження додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [7].

Унікальні гуманітарні засади, які є надзвичайно важливими під час війни, зокрема під час російсько-української війни, зосереджені в Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Згідно з положеннями цієї Конвенції, усі сторони війни, незалежно від їх статусу — чи це рядовий солдат, молодший або старший офіцер, — повинні гуманно ставитися до осіб, які не беруть участі в активних бойових діях. Це стосується, зокрема, військових, які склали зброю, а також тих, хто припинив участь у бойових діях через хворобу, поранення, арешт або з будь-якої іншої причини. Це зобов'язання поширюється без будь-якої дискримінації за ознаками раси, релігії, статі, національного походження чи будь-якими іншими критеріями [8].

На основі цих засад можна зробити два ключові висновки. По-перше, кожен військовослужбовець — чи то представник регулярних військових формувань, чи то доброволець, ополченець або партизан, — зобов'язаний забезпечити гуманітарний захист супротивників, які припинили опір. Це включає обов'язок надавати медичну допомогу, забезпечувати харчуванням і захищати від несприятливих природних умов. Недотримання цих норм веде до національної кримінальної відповідальності або до міжнародної кримінальної відповідальності за злочини проти людяності. Таким чином, у ситуаціях війни військовослужбовці виконують не лише бойові завдання, але й беруть на себе адміністративні обов'язки, спрямовані на дотримання гуманітарних стандартів.

По-друге, формується принцип недопустимості порушення права на життя, здоров'я, честь і гідність тих комбатантів, які припинили опір, а також мирних осіб. Для досягнення таких гуманістичних стандартів військовослужбовцям категорично забороняється чинити насильство проти життя і здоров'я полонених чи мирних жителів. Забороняються всі види вбивств, тортури, жорстоке поводження, взяття заручників, принизливе ставлення, засудження або покарання без судового рішення, винесеного відповідним незалежним судом, який дотримується цивілізованих судових гарантій. Крім того, військові зобов'язані надавати допомогу пораненим і хворим незалежно від їхньої належності до тієї чи іншої сторони [8].

В умовах російсько-української війни ці засади набувають особливого значення. Українські військовослужбовці, дотримуючись міжнародного гуманітарного права, демонструють високі стандарти моралі та гуманізму навіть у найважчих умовах. Водночас військовослужбовці російської Федерації неодноразово ігнорувала ці принципи, вдаючись до систематичних порушень. Серед них — жорстоке поводження з українськими військовополоненими, зокрема застосування тортур, відмова у медичній допомозі, неналежні умови утримання та використання полонених у пропагандистських цілях.

Під час повномасштабного вторгнення Україна активно впроваджує міжнародні стандарти гуманітарного права. Зокрема, Міністерство оборони України разом із Міжнародним Комітетом Червоного Хреста розробило рекомендації для командного складу Збройних Сил України, які включають механізми прийняття рішень у складних умовах війни. Одним із ключових принципів є ієрархічна відповідальність командування. Вона передбачає притягнення до кримінальної відповідальності командирів, які знали або мали знати про можливе порушення гуманітарного права підлеглими, але не вжили заходів для його запобігання. Водночас командири несуть відповідальність за невжиття заходів покарання щодо тих, хто вже скоїв воєнний злочин [5; 14].

Україна також акцентує увагу на недопустимості використання внутрішнього зако-

нодавства для виправдання невиконання міжнародних зобов'язань. Такий підхід підкреслює важливість гармонізації національних нормативних актів із міжнародними стандартами, особливо в умовах російсько-української війни, яка стала випробуванням для системи міжнародного права.

Висновки. Принцип недопустимості порушення права на життя, здоров'я, честі та гідності комбатантів, які припинили збройний опір, а також інших осіб в умовах російсько-української війни, що набрала характеру повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року, є основоположною засадою теорії природного права, міжнародного гуманітарного права та національного адміністративного і кримінального права. Цей принцип втілює визнання пріоритетності прав людини, зокрема права на життя, здоров'я, честь і гідність осіб, які припинили збройний опір, а також захисту мирного населення, що перебуває під владним контролем. У сучасних умовах російсько-української війни відбуваються систематичні порушення цього принципу з боку російських військових. Задokumentовано численні випадки, коли російські терористи цинічно вбивали українських військовополонених, застосовували катування та принижували їхню людську гідність. Такі злочини, які супроводжуються жорстокістю та зневагою до міжнародного права, є прямим порушенням норм Женевських конвенцій, що встановлюють гуманітарні стандарти поводження з полоненими. Ці факти наголошують на нагальній потребі дотримання норм міжнародного гуманітарного права всіма учасниками війни, а також на необхідності ефективного міжнародного контролю та притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють воєнні злочини. Збереження гуманності у війні залишається ключовим індикатором цивілізованості держав і суспільств.

Список використаної літератури:

1. Fuller, J. F. C. *The Generalship of Alexander the Great*. London: Eyre & Spottiswoode, 1958. 320 p.
2. Лицарський кодекс індоєвропейської мілітарної традиції. 2018. URL: http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=7380:litsarskij-

- kodeks-indoevropskoji-militarnoji-traditsiji&catid=36&Itemid=191
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 7. 1976. С. 693.
 4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
 5. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Київ: Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) Делегація МКЧХ, 2018. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/books/process0808.pdf>
 6. Основи міжнародного гуманітарного права. 2017. URL: <http://ua.icrc.org/2017/08/11/ihl-basics-ukr/>
 7. Міжнародне гуманітарне право. Товариство Червоного Хреста України. 2018. URL: <https://redcross.org.ua/ihl/general-information/>
 8. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. Наука і оборона. 2014. № 3. С. 36-42.
 9. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України) / Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І. Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. 2018. 90 с.
 10. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Затверджено Наказом Міністерство Оборони України від 23 березня 2017 р. Ліга Закон. 2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30572.html
 11. Сірий С. Сутність поняття «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 124-134.
 12. Бескоровайний С. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична Наука. 2014. № 3. С. 217-227.
 13. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892. 14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 1. Ст.1
 14. Махмурова-Дишлюк О.П. Новітні принципи допустимості порушення права на життя, здоров'я, честь, гідність комбатантів в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник публічного і приватного права. 2019. Вип. 1. Т. 3. С. 32-39.

Makhmurova-Dyshliuk O. P. Principles of protecting the right to life, health, honor and dignity of combatants in the conditions of the Russian-Ukrainian war

The article provides a comprehensive and in-depth scientific analysis of the fundamental principles for protecting the right to life, health, honor, and dignity of combatants who have ceased armed resistance, as well as other persons, in the challenging and brutal conditions of the full-scale Russo-Ukrainian war that began on February 24, 2022. Based on a detailed examination of the norms of international humanitarian law, concepts of natural law, and the current national administrative and criminal legislation, the authors formulate the key principle — the inadmissibility of violating human rights during the Russo-Ukrainian war. Special attention is given to documented cases of gross violations of international humanitarian law committed by Russian occupying forces. Such violations include systematic and cynical torture, physical and moral humiliation of prisoners of war, inhumane treatment of civilians, and deliberate, brutal killings of Ukrainian combatants who had ceased resistance. These crimes are not only egregious breaches of the Geneva Conventions but also starkly demonstrate blatant disregard for basic humanitarian standards, which demand unconditional adherence during the Russo-Ukrainian war. The article emphasizes the importance of ensuring strict compliance with the norms of international humanitarian law by all parties involved in the war. The authors focus on the necessity of implementing effective international mechanisms for monitoring the enforcement of these norms and underscore the importance of creating robust legal tools to hold perpetrators of war crimes accountable. The relevance of the research is determined not only by the horrific realities of the modern Russo-Ukrainian war but also by the fact that preserving humanity, even in the most brutal wartime conditions, remains a critical indicator of the level of civilization of states and societies. The authors argue that integrating the principles of international humanitarian law into Ukraine's national legislation is a crucial step towards enhancing the protection of human rights and improving the legal regulation system in the context of the modern Russo-Ukrainian war.

Key words: administrative and legal provision, dignity, humanitarian law, international law, prisoners of war, right to life, Russo-Ukrainian war.